

Jørgen Møller

Krig, finanspolitik og den florentinske republikanisme¹

1100- og 1200-tallets økonomiske opsving førte til øget urbanisering og en voksende samhandel over hele Vesteuropa. Men Firenze – og nogle få søsterrepublikker i Mellem- og Norditalien – fik politisk set meget mere ud af denne vækst end resten af kontinentet. De italienske bystater viste sig i stand til at kombinere et forholdsvis konstitutionelt system med et for tiden relativt ? bureaukratisk statsapparat. Hvordan kunne det lade sig gøre? Højmiddelalderens Mellem- og Norditalien udgjorde et anarkisk internationalt system, hvor regeringerne af militære årsager var helt afhængige af en stabil beskatning og en omfattende kreditfinansiering. Og beskatning samt i særdeleshed offentlig låntagning er, historisk set, modydelserne for semi-demokratiske rettigheder og juridisk forudsigelighed, et led i en *quid pro quo* mellem regenterne og borgerne. Det er *Trecento* og *Quattrocento* Firenze et tidligt, men sigende eksempel på.

Firenze som den første moderne stat

Den schweiziske kultur- og kunsthistoriker Jacob Burckhardt (1987) lægger i sin klassiker *Renaissancens Kultur i Italien* pen til en berømt passus om *Trecento* og *Quattrocento* Firenze. Bystaten ved Arno adskilte sig, fortæller Burckhardt, fra sine omgivelser ved at kombinere tidens mest udviklede politiske tænkning med den mest varierede form for menneskelig udvikling – og er i den forstand at betragte som „verdens første moderne stat“.

Den florentinske republik var opbygget som et kunstfærdigt urværk. Et sammensurium af semi-demokratiske kanaler og konstitutionelle skranker gjorde konstruktionen åben for forandringer, samtidig med at de sikrede en vis politisk stabilitet. På det økonomiske område foregreb datidens Firenze på mange måder den moderne kapitalisme.² Et gryende bankvæsen sikrede, at rigelig kapital var til stede for investeringer, økonomien belønnede flid og foretagsomhed, og den sociale mobilitet var uset høj tiden taget i betragtning (Goldthwaite, 1980: 75). Endelig afspejlede den florentinske borgerånd sig i en række pragtfulde bygningsværker og unikke kunstgenstande. Der var tale om den første større produktion af offentlig kunst siden Romerrigetets fald.

Højmiddelalderens befolkningsvækst – og den tilhørende fremgang i den europæiske handel – udgjorde forudsætningen for det fine florentinske urværk.³ Men til syvende og sidst var det republikkens nogenlunde evne til at sikre den private ejendomsret og en tålelig lovhåndhævelse, der gav økonomien soliditet. For et investerings- og bankvæsen som det florentinske er helt afhængigt af skranker imod øvrighedsmagts vilkårlighed.⁴

Selv om årsagsvirkningskæden mellem økonomiske og politiske faktorer

er snørklet og ikke lader sig inddele i pæne kasser, var det dermed alligevel på det politiske og statslige område, at Firenze skilte sig ud fra mængden. Den florentinske republikanismes⁵ opkomst kræver en forklaring; jeg vil forsøge at levere en i denne artikel.

Et par metodologiske kommentarer er i den forbindelse på sin plads. Den følgende empiriske analyse drager brug af det redskab, Arend Lijphart i sin klassiske artikel om den komparative metode fra 1971 betegner et *theory-confirming case study*. *Trecento* og *Quattrocento* Firenze er med andre ord at sidestille med én observation på den afhængige samt de identificerede uafhængige variable – og spørgsmålet er alene, om den tildelte status på disse variable er i overensstemmelse med de teoretiske forventninger.⁶

Lijpharts beskrivelse af denne ret primitive brug af casestudiet minder en del om det, Harry Eckstein (1975) et par år senere døbte et *crucial case-study*. Ecksteins uddybning er værd at nævne, fordi Firenze ikke er en hvilken som helst case. Frem for alt påkalder tilfældet Firenze sig opmærksomhed, hvad den offentlige kreditværdighed angår. Som jeg vil beskrive nedenfor, udgør Firenze et meget tidligt eksempel på en bredt forgrenet finanspolitisk kontrakt mellem statsapparatet og borgerne (jf. Pezzolo, 2003: 4, 7) – en form for kontrakt, der senere skulle sprede sig til store dele af Vesteuropa.

I den forstand er der tale om en prolog til fortællingen om det, der er blevet kaldt *the great divergence* mellem „Vesten“ og „Resten“ (af verden). For at være endnu mere præcis: Det mest iøjnefaldende *crucial case*-aspekt ved Firenze er dets status som det, Eckstein selv betegner en *least-likely case*. Tiden og derved omgivelserne – dvs. det europæiske statsystem, som det så ud i højmiddelalderen – taget i betragtning, var udfaldet i form af en forløber for „bureaukratisk konstitutionalisme“ bestemt ikke forventeligt. I den forstand giver casen Firenze gode muligheder for at bekræfte den opstillede teori, såfremt vi accepterer Ecksteins ræsonnement.

En typologi over statsformer og tilfældet Firenze

Burckharts diktum om „den første moderne stat“ er en påmindelse om, at noget særegent fandt sted i højmiddelalderens Firenze. Men hvis vi vil forstå *Trecento* og *Quattrocento* Firenzes egenart i et komparativt perspektiv, skal der mere til. Så er det nødvendigt at tage udgangspunkt i systematiske overvejelser om forskellige statsformer. Jeg vil på dette punkt henholde mig til Thomas Ertmans (1997) typologi over statsformer i 1700-tallets Europa.

Ertman kombinerer to endimensionelle klassifikationer. Den første indfanger variationen i politiske styreformer, der enten kan være „absolutistiske“ eller „konstitutionelle“. Den anden berører karakteren af statsapparatet, og på dette punkt bliver egenskaben udtømt af de to klasser „patrimoniel“ og „bureaukratisk“. Resultatet er en todimensionel typologi bestående af de

Figur 1: Thomas Ertmans typologi over statsformer i 1700-tallets Europa

		Politisk styreform	
		Absolutistisk	Konstitutionel
Karakteren af staten	Patrimoniel	Patrimoniel absolutisme	Patrimoniel konstitutionalisme
	Bureaukratisk	Bureaukratisk absolutisme	Bureaukratisk konstitutionalisme

fire typer patrimoniel absolutisme, patrimoniel konstitutionalisme, bureaukratisk absolutisme og bureaukratisk konstitutionalisme – som illustreret i figur 1.

Ertman bruger som nævnt typologien til at klassificere europæiske stater i 1700-tallet, og i sin rene form er specielt klassen bureaukratisk – jf. Max Weber (1997) – og de to tilhørende typer bureaukratisk absolutisme og bureaukratisk konstitutionalisme moderne foreteelser. Men det er ikke urimeligt at mindske kravene, hvis vi ønsker at indplacere tidligere empiriske referenter i typologien. Det interessante for vores lille beretning er, at *Trecento* og *Quattrocento* Firenze sammenlignet med datidens andre statsdannelser scorede meget højt på begge dimensioner.

Nok var der ikke almindelig valgret og heller ingen klokkeklar magtdeling, og nok var alle ikke helt lige for loven, men i forhold til resten af datidens Europa var den florentinske republikanisme beslægtet med senere tiders konstitutionelle styreformer (se Brucker, 1984: 138; Putnam, 1993: 125). Og nok var der langt til Webers bureaukratiske idealtipe, men sammenlignet med de primitive statsapparater i Vesteuropas monarkier udviste den florentinske administration klare bureaukratiske træk, i særdeleshed hvad det finansielle apparat angik (se Webber og Wildavsky, 1986: 204). Så selv om der er tale om lidt af en anakronisme, giver det – tid og sted taget i betragtning – mening at tale om Firenze som en tidlig forløber for den statsform, Ertman betegner bureaukratisk konstitutionalisme. Hvordan kan vi forklare dette nybrud?

Krig, finanspolitik og rettigheder i gårsdagens Europa

Præmissen for den forklaring, jeg vil fremføre, er den følgende: Rettigheder udspringer af konkrete magtforhold, ikke af abstrakte principper (Tilly, 1990; 1998; jf. Gress, 1998). Men hvilke faktorer lå bag den konstellation af magtforhold, der banede vejen for den bureaukratiske konstitutionalismes *quid pro quo* mellem regenter og undersætter i gårsdagens Europa?

Rammebetingelsen er der udbredt enighed om. Krig og statsbygning har, lyder det fra stort set alle sider, gået hånd i hånd: „War made the state, and

the state made war“, som Charles Tillys (1975: 42) berømte diktum om den europæiske statsdannelse lyder. Denne geopolitiske forklaring lader sig spore tilbage til så store navne som den tyske historiker Otto Hintze (fx 1975: 183) og den tyske sociolog Max Weber (fx 1981: 325). Budskabet er enkelt. Krig har gennem tiden haft én meget følelig konsekvens – den har tvunget løst sammenvævede politiske enheder til at finde fælles fodslag, hvilket har styrket samfundets centripetale kræfter.

Den anden streng, som jeg vil slå an her, er blevet noget mere stedmoderligt behandlet i litteraturen (se dog Levi, 1988) på trods af, at forklaringen faktisk kan spores helt tilbage til Montesquieus *De l'esprit des lois* fra 1748. Det drejer sig om finanspolitikens politiske følger, et teoretisk fokus der kun i en kort periode først i det 20. århundrede blev dyrket systematisk. For små hundrede år siden anbefalede de to østrigere Rudolf Goldscheid (1958) og Joseph Schumpeter (1991) således disciplinen *Finanzsoziologie* (finanssociologi). Samfundets økonomiske, politiske og sociale udvikling afhænger af, hvordan staten finansierer sine aktiviteter, lød det letforståelige budskab.

Ifølge Goldscheid og Schumpeter tog Vesteuropa et skelsættende skridt op ad udviklingsstigen, da feudalstaterne i løbet af middelalderen blev erstattet af „skattestater“. Datidens militærteknologi favoriserede lejesoldater, og Europas konger havde ikke penge nok til at hyre dem (Schumpeter, 1991: 105-106). Over hele Vesteuropa gentog det samme mønster sig i perioden 1100-1500. Statsoverhovederne bad stænderforsamlingerne (i England Parlamentet) om at udskrive skatter, så de kunne afbøde truslen fra fremmede erobrere (se Bendix, 1978: 236). Det kom de ikke langt med. Først da magthaverne tilbød at indstifte visse frihedsrettigheder, slog de privilegerede klasser til. Beskatning gav for første gang i historien befolkningen – eller i det mindste samfundets elite – et redskab til systematisk at holde snor i statsmagten.

Med andre ord: Staten er, som Tilly også har påpeget, i bund og grund en forvokset mafiaorganisation, der leverer beskyttelse mod beskyttelsespenge (se også North og Thomas, 1973: 6, 97). Den pointe sugede de første generationer af liberale tænkere til sig. John Carteret, en af 1700-tallets store engelske statsmænd, udtrykte det rammende i sin bemærkning om, at „[t]he Security of our Liberties are [sic] not in the Laws but by the Purse being in the Hands of the People“ (citeret i Brewer, 1989).

Det var dog kun i England, at statsmagten over tid overholdt sin del af den oprindelige *quid pro quo*. De fleste kontinentaleuropæiske stater afskaffede eller udvandede, med Frankrig i spidsen, deres stænderforsamlinger. Regenterne lod hånt om frihedsrettighederne og udskrev skatterne egenhændigt, men det kom de til at bøde dyrt for.

Det franske *l'Ancien Regime* blev i løbet af „den anden Hundredeårskrig“ fra 1688 og fremefter slidt ned af dysten med England. Det er sigende, at

England (efter 1707 Storbritannien) under de to krige mellem 1688 og 1714 kunne rejse lige så store summer til krigsførelse som Frankrig, på trods af at landets økonomi kun var halvt så stor. For det første var den engelske stat i stand til at indkræve højere skatter. For det andet kunne den låne penge direkte hos borgerne. Begge dele blev sanktioneret og dermed garanteret af Parlamentet. Derfor var modstanden fra befolkningens side beskednen (Brewer, 1989; Ertman, 1997).

Pointen om offentlig kreditfinansiering er meget væsentlig. Låntagning har historisk set haft endnu mere følelige konsekvenser for studehandlen mellem regenter og undersåtter end beskatning. Thomas Ertman (1997) har meget overbevisende argumenteret for, at Preussen under de store kurfyrster faktisk kombinerede effektiv beskatning med bureaukratisk absolutisme (jf. figur 1). Men de preussiske kurfyrster kunne ikke optage offentlige lån hos borgerne. For rationelle borgere vil kun sjældent være parat til at investere i offentlige obligationer, der ikke er garanteret af en repræsentativ forsamling.

Den historiske lektie er værd at notere sig. Autokratier kan indkræve (lave) skatter ved at bruge tvang, men en systematisk offentlig kreditfinansiering, finanspolitikens andet ben, ligger uden for deres rækkevidde. Kun en liberal øvrighedsmagt kan føre en effektiv finanspolitik.

Den finanspolitiske kontrakt mellem stat og borgere

Lad os, med disse pointer i mente, vende tilbage til udgangspunktet. Finansomnologiens årsagsmekanismer udgør et glimrende udgangspunkt for at forklare Firences politiske og bureaukratiske nybrud i højmiddelalderen. Det geopolitiske led i kæden er alene at betragte som en rammebetingelse, idet militær konkurrence staterne imellem er en generel præmis for effektiv statsbygning. Tilstedeværelsen af denne rammebetingelse skal naturligvis godtgøres, men de interessante operative variable finder vi i den finanspolitiske arena. For det første er der sammenhængen mellem beskatning og statens indretning. Den teoretiske virkning er her dobbelt. Skattestaten er organisatorisk set en forholdsvis veludviklet stat, hvilket – specielt over tid – forstærker dens bureaukratiske karakter. Dernæst består der som beskrevet en *quid pro quo* mellem skat og rettigheder, der så igen trækker skattestaten i en konstitutionel retning.

For det andet er der den offentlige låntagning. Her er sammenhængen i særdeleshed politisk. Borgerne vil ifølge de ovenstående betragtninger være tøvende med at finansiere staten ved at købe obligationer, såfremt konstitutionelle institutioner⁷ ikke hindrer juridisk vilkårlighed. Meget af den nyere litteratur om statsdannelse (fx Tilly, 1990) betoner ikke spørgsmålet om statens kreditværdighed videre systematisk, og det er dette andet led i den finanspolitiske forklaring på Firences nybrud, der i særdeleshed fokuseres på

i resten af denne artikel. Det generelle spørgsmål lyder som følger: i hvilket omfang bekræfter den florentinske case de af finanssociologien udledte hypoteser?

Den florentinske republikanisme og finanspolitikken

Det er almindeligt at forklare den florentinske republiks fødsel, storhed og fald ud fra ændringer i klassestrukturen. I et af sine berømte *Florentine essays* beskriver Marvin B. Becker (2002: 55) således, hvordan kampen mellem det gamle aristokrati, *i magnati*, og det gryende borgerskab (købmandskab!) ændrede magtbalancen i republikanismens favør.

Becker står ikke alene med denne forklaring. Selv periodens helt konkrete forfatningskampe er blevet diagnosticeret med udgangspunkt i forskydningerne af den økonomiske magt i samfundet (fx Brucker, 1984: 117). Der er næppe tvivl om, at den slags ændrer vilkårene for samfundskontrakten og dermed ofte nødvendiggør en genforhandling. Men hvis vi i stedet anskuer udviklingen gennem de teoretiske perspektiver, der er blevet præsenteret ovenfor, er særligt to faktorer værd at undersøge: geopolitiske udfordringer og finanspolitiske løsninger.

Høj- og senmiddelalderens italienske anarki

Da Mellem- og Norditaliens bystater dukkede frem af den tidlige middelalderes tåger,⁸ var det til akkompagnementet af krigstrompeter. I størstedelen af høj- og senmiddelalderen lå områdets forskellige bystater i gensidig strid, og stærke naboer – først den tyske kejser, senere de franske og spanske konger – forsømte ingen lejlighed til at blande sig.

I det 12. og 13. århundrede stod borgerhære ansigt til ansigt, hvad enten der var tale om lokale stridigheder mellem guelfiske og ghibbelinske *communi* eller om den generelle styrkeprøve mellem den tyske kejsermagt og den Lombardiske Liga. Senere blev lejesoldater normen, og italienske *condottieri* falbød deres tjenester til højstbydende.

Otto Hintze (1975: 193) beskriver skiftet i militærteknologi meget direkte. Lejesoldater blev efterhånden normen over størstedelen af højmiddelalderens Europa. Dermed blev krig forvandlet til et rent finansielt problem, og i det 14. århundrede forsøgte magthaverne over størstedelen af kontinentet at beskatte undersåtterne i form af klingende mønt i stedet for at afkræve vasallerne militærtjeneste. Denne tendens var en helt afgørende forudsætning for den stadig hyppigere indkaldelse af stænderforsamlinger, parlamenter, *Etats-généraux* og *Landtage* (1975: 193).

Det interessante er, at den beskrevne udvikling – ifølge Hintze – både begyndte og nåede sin kulmination i Nord- og Mellemitalien. Kontrakterne med *i condottieri* krævede, at borgerne afgav deres skatte kroner for at tjene

statens ve og vel. Et par tal kan godtgøre den hidsige udvikling i det florentinske tilfælde. I årene op til den Sorte Død (1343-1348) lykkedes det Firenze at isolere sig fra de italienske konflikter, og det var derfor muligt at nedbringe udgifterne til lejesoldater med to-tredjedele. Men straks efter den Sorte Død fordobledes udgifterne, og da Firenze mod århundredets slutning fandt sig i krig med Milanos Visconti-fyrster, var omkostningerne steget med op imod 2000 pct. (Becker, 1966: 24-25). Krig blev, som William McNeill (1982: 69) har påpeget, simpelthen kommercialiseret i datidens *comuni*. Det kunne lade sig gøre, fordi bystaternes økonomiske vækst tillod en egentlig pekuniær beskatning (1982: 74).

Det er altså på denne finanspolitiske dimension, de italienske republikker adskiller sig fra resten af højmiddelalderens Vesteuropa, der jo også lå under for geopolitisk konkurrence (jf. Webber og Wildavsky, 1986). Lidt mere teknisk er det i forhold til casestudiets implicitte brug af den komparative metode forholdsvis let at holde den geopolitiske variabel konstant, mens de to finanspolitiske variable udviser variation, så snart vi direkte eller indirekte skeler til andre cases eller observerer diakront (jf. note 6).

Datidens anarkiske system fik med andre ord en særegen indflydelse på finanspolitikken i Nord- og Mellemitalien – og dermed på samfundskontrakten. For Firenzes vedkommende beskriver Brucker det på følgende måde:

„Den finanspolitiske byrde forbundet med krigsførelse stimulerede den administrative udvikling, idet en sådan var påkrævet for at udvikle en mere effektiv skatteopkrævning samt sikre en større direkte kontrol over fællesskabets ressourcer. De nye byrder bidrog på deres side til politiske kriser, som ofte førte til pludselige ændringer i bystaternes politiske indretning“ (1984: 157, min oversættelse).

Det er disse politiske følgevirkninger, jeg vil prøve at indfange, og dertil kræves en mere systematisk analyse af Firenzes finanspolitiske udvikling i højmiddelalderen.

Il Monte og Firenzes body politics

Webber og Wildavsky er utvetydige, når det kommer til beskrivelsen af det norditalienske finanspolitiske gennembrud, som Firenze førte an i. Når republikkernes finanspolitiske systemer bliver holdt op imod de primitive beskatningssystemer, vi finder i England og Frankrig på samme tid, så fremstår de som helt unikke – ja, ifølge Webber og Wildavsky „møder vi disse innovationer mindst 500 år før deres tid“ (1986: 204, min oversættelse). Det er da også sigende, at bystater som Firenze, Genova og Venedig i højmiddelalderen var i stand til at rejse større summer til krigsførelse end samtidens langt

større monarkier, et forhold Epstein (2002: 289) henfører dels til bystaternes velstand, dels til deres administrative effektivitet.

Den finanspolitiske revolution og dens politiske *knock-on effects* er årsagen til, at jeg i introduktionen betegnede tilfældet Firenze som en *crucial case* for enhver, der ønsker at forklare Vestens færd imod konstitutionalisme og den bureaukratiske statsmagt. Becker (2002) har beskrevet udviklingen i detaljer på grundlag af meget nøje florentinske kildestudier, og jeg vil bygge på hans udredning i det følgende.

Det 14. og 15. århundredes landvindinger på skatteområdet var yderst håndgribelige. Mellem 1345 og 1427 skabte de florentinske embedsmænd det første komplette ejendomsregister siden antikken (2002: 176). Den slags er krævende, og det er sigende, at det florentinske skattevæsen femdobledede antallet af ansatte i perioden 1343-1393 (2002: 205).

De teknologiske fremskridt på skatteområdet slog dog ikke til, for nye krige lagde beslag på stadig større summer. Becker påpeger, at de samlede skatteindtægter i den florentinske *comune*, der først og fremmest tog form af indirekte skatter såsom told og afgifter på vin og salt (*gabelle*), kun dækkede omkring halvdelen af udgifterne, selv da der var mest gang i økonomien. Af samme grund steg den samlede offentlige gæld fra 47.275 floriner i 1303 til tre millioner floriner i 1400 for at nå det astronomiske beløb af otte millioner floriner – svarende til den samlede velstand i Firenze – to generationer senere (2002: 160-162).

Men husk finanssociologiens nok vigtigste pointe: Offentlig gældsætning er politisk set endnu mere væsentlig end beskatning. For borgerne har meget stærke kort på hånden, når det kommer til at investere i offentlige obligationer, og de vil kræve politiske modydelse.

Den offentlige gæld, *Il Monte*, blev fra 1300-tallet og fremefter selve omdrejningspunktet for den florentinske *body politics*. I *Quattrocento* Firenze omtalte bystyret *Il Monte*, som „hjertet i den krop, vi kalder byen“ (Becker, 2002: 160). I udgangspunktet var der tale om frivillige lån, men specielt i krisesituationer blev låntagningen, i form af den såkaldte *prestanza*, en tvungen ordning for byens borgere. Alene under krigen med Pisa i 1362-1364 blev fjorten *prestanze* udskrevet. Man kan derfor med en vis ret sige, at de tvungne lån, i hvert fald i krigssituationer, kom til at virke som en de facto indkomstskat.

Dette forhold forstærkede blot skæbnefællesskabet mellem borgerne og deres by. En opgørelse fra 1427 viser, at stort set alle florentinere i besiddelse af en formue (to til tre tusinde floriner) havde investeret i *Monti* (Becker, 1966: 37), ja selv døtrenes medgift blev formidlet gennem denne kanal. De italienske bystaters kreditfinansiering er da også blevet udlagt „som det første skridt mod dannelsen af den moderne statsgæld“ (Pezzolo, 2003: 11, min oversættelse).

At den florentinske kapital i denne periode, tiden taget i betragtning, var yderst mobil, gjorde sammenhængen mellem rettigheder og låntagning endnu stærkere. Muligheden for at placere pengene i de store bankfamiliers net af filialer over hele Vesteuropa gav borgerne en stærk forhandlingsposition. Alene Medicierne havde afdelinger i Avignon, Brügge, London, Lyon, Milano, Napoli, Rom og Venedig, da det geografiske omfang af bankforretningen var på sit højeste (Goldthwaite, 1987: 16).

Lignende forhold gjorde sig gældende på beskatningsområdet. Direkte beskatning i form af den såkaldte *estimo* var blevet forladt allerede i 1315, og i hele resten af 1300-tallet forsøgte man kun i nogle få krisesituationer, oftest i forbindelse med krigsførelse, at genindføre den – almindeligvis uden held. Afhængigheden af alternativet i form af de indirekte skatter på internationale handelsstrømme adskilte Firenze og de øvrige handelscentre i Nord- og Mellemitalien fra mindre udviklede italienske områder som Piemonte, der frem for alt beskattede jord (Pezzolo, 2003: 2). Det er næppe tilfældigt, at opdelingen modsvarer forskellen på republikker og fyrstedømmer (Pezzolo, 2003: 14). For netop det forhold, at den florentinske beskatningsbase var så mobil, gjorde juridisk vilkårlighed ødelæggende for de offentlige finanser.

Becker har beskrevet det samlede resultat på følgende måde:

„Staten havde udviklet sig til en gigantisk korporation, i hvilken borgerskabet havde investeret en betydelig del af sine midler. Hvad som helst, der påvirkede republikkens generelle velfærd negativt, ville også udgøre et hårdt slag imod borgerskabet, for i realiteten var de to nu blevet uadskillelige [...] Ud af denne kommunale puppe var en levedygtig politisk enhed – Renæssancestaten – opstået; en stat regeret af et aristokrati, hvis private formuer var afhængige af republikkens overlevelse“ (1966: 167, 194, min oversættelse).

Virkingen af den beskrevne finanspolitiske indretning var altså tosidet. For det første blev en relativt stor del af bybefolkningen inddraget gennem de semi-demokratiske kanaler. For det andet var det, i hvert fald efter datidens målestok, småt med økonomiske overgreb på borgerne.

I et vist omfang kom denne *quid pro quo* ligefrem til at række ud over Firenzes bymure – til byens *contado* – i takt med, at den offentlige gældsbyrde krævede stadig større indtægter. Alene i midten af 1300-tallet blev *estimo* for landområderne firedoblet, fra 10 soldi per lira i 1330'erne til op imod 40 soldi per lira 20 år senere (Becker, 1966: 32). Modydelsen var, at „adelsfamiliernes feudale privilegier og immuniteter blev formindsket, og at statens magt afløste privat retshåndhævelse i de florentinske territorier“ (1966: 22, min oversættelse; jf. Epstein, 2002: 285).

Et andet eksempel, der i sig selv er relevant for finanssociologien, finder vi

i den florentinske guldmønt, Florinen, der blev slået i hele perioden mellem 1252 og 1523. Ikke blot var der tale om den første egentlige produktion af guldmønter i Europa siden antikken, Florinen bevarede tilmed sin lødighed i hele perioden. *Il comune*, der stod bag udmøntningen, faldt med andre ord aldrig for fristelsen til at udhule værdien ved at forringe kvaliteten af ædelmetal, som det ellers var tilfældet for de fleste andre møntsorter i middelalderens Europa.

Casestudiets begrænsninger

Firenzes politiske udvikling, dens primitive forløber for senere tiders bureaukratiske konstitutionalisme, lader sig kort sagt aflæse i finanspolitikken, ganske som Goldscheid og Schumpeter ville have forventet det. Før jeg konkluderer, er det dog på sin plads med lidt overvejelser om rækkevidden af denne artikels konklusioner. Undersøgelsens forbeholdne brug af komparativ metode sætter klare grænser for, hvad der kan sluttes med hensyn til årsag og virkning. En mere systematisk anvendelse af *process tracing* af den beskrevne udvikling er nødvendig for at godtgøre, om der overhovedet er tale om et årsagsvirkningsforhold i den florentinske case⁹ – gerne suppleret med eksplícitte sammenligninger med andre cases som kontrol.

Den mest oplagte sammenligning er at finde i den modsatte ende af det nuværende Italien. Det er blevet påpeget, at Syditalien omkring år 1000 frembød bedre forudsætninger for udviklingen af autonome bystater end Nord- og Mellemitalien (Epstein, 2002). Allerede et godt stykke tid før Firenze indtog sin plads som et af Europas absolutte knudepunkter, fremstod det normanniske hertug- og senere kongedømme mod syd da også som Vesteuropas økonomiske, kulturelle og litterære højborg.

Efter i midten af 1000-tallet så nogenlunde at have sikret sig herredømmet over hele den italienske hæl og tå – samt store dele af området op imod Kirkestaten – erobrede normannerne fra 1060 til 1090 Sicilien fra araberne. Herefter etablerede de en endog meget slagkraftig stat. Det tidligere arabiske bureaukrati blev videreført, og en flåde med et betydeligt græsk indslag blev oprettet (Takayama, 1993). Der var, ganske som lidt senere i de nord- og mellemitalienske *comuni*, tale om et bevidst forsøg på at holde feudalismens centrifugale kræfter i skak, og projektet lykkedes over al forventning. Roger II af huset Hauteville gjorde den sicilianske stat til en af det kristne Europas stærkeste. Roger var Vesteuropas rigeste monark. Hans skatteindtægter fra Palermo alene oversteg angiveligt den engelske konges samlede indtægter (Norwich, 1967; 1970).

I to hundrede år fremstod den normanniske stat som en af samtidens mest udviklede. Derefter indtraf en lang nedgangstid, og Syditalien sakkede langsomt mere og mere bag efter resten af Vesteuropa, økonomisk såvel som kulturelt. Kontrasten til de samtidige begivenheder i Mellem- og Norditalien

er slående. Kongeriget mod syd, der under Hautevillerne havde været betydeligt rigere end Norditalien, kunne slet ikke følge trop med sine republikanske naboer. Den stærke centralmagt tillod ikke politiske og økonomiske eksperimenter, og under godt fire århundreders spansk overherredømme gik næringslivet og kulturen gradvist i stå. Forskellene mellem Nord- og Syditalien har holdt sig til vor tid. Ifølge den amerikanske politolog Robert Putnam (1993) skal vi faktisk søge den nuværende variation i social kapital og politiske samt økonomiske følgevirkninger helt tilbage i den beskrevne periode.

Dermed er også sagt, at sammenligningen mellem nord og syd i højmiddelalderen er interessant. For hvordan tacklede den normanniske stat – efter 1194 under de tyske Hofenstauferne, senere overtaget af Angevinerne – de finanspolitiske udfordringer, datidens geopolitiske konkurrence førte med sig? Hvis vidnesbyrdene viser, at normannerne ikke var i stand til at tage den norditalienske finanspolitiske revolution til sig, endsig da foregribe den, så styrker det konklusionerne ovenfor.¹⁰

Konklusion

Begrænsningerne til trods er den beskrevne case ganske interessant, specielt hvis vi nedtoner ambitionerne om at etablere årsagssammenhænge til fordel for en eksplorativ forklaring af den identificerede udvikling. I sit tidligere omtalte essay, *The Crisis of the Tax State*, understregede Schumpeter, at „den *symptomatiske* betydning af finanssociologien er endnu større end dens *kausale* betydning“ (1991: 101, min oversættelse). Den østrigske økonoms pointe er lige så enkel, som den er relevant: De offentlige budgetter fører ikke bare bestemte politiske konsekvenser med sig, de udgør samfundets spejl. Schumpeter slog i forlængelse heraf fast, at man ved at lytte til finanshistorien kan høre „verdenshistoriens torden klarere end noget andet sted“ (1991: 101, min oversættelse).

I tilfældet Firenze viser dette samfundets spejl sig at være yderst nyttigt, hvis man vil forstå høj- og senmiddelalderens politiske begivenheder. Datidens italienske anarki og den tiltagende brug af lejesoldater førte de mellem- og norditalienske *comuni* frem til et historisk gennembrud på finanspolitikken. I stedet for at opkræve fæsteafgifter med udgangspunkt i feudale forhold stablede bystaterne et egentlig, bureaukratisk skattevæsen på benene. De beskattede borgerne qua borgere, og samtidig investerede florentinerne i staten gennem en omfattende offentlig låntagning.

Betoningen af den offentlige kreditfinansierings politiske konsekvenser udgør denne artikels primære bidrag til litteraturen om statsdannelse. Der er tale om en mekanisme, som vi senere genfinder i såvel Nederlandenes som Englands/Storbritanniens konstitutionelle udvikling fra 1500-tallet og fremefter. I Victoriatiden placerede store dele af den britiske over- og mid-

delklasse eksempelvis helt systematisk deres formuer i statsobligationer. Det er afkastet af disse investeringer, persongalleriet i Jane Austens berømte romaner lever af, og på dette område er lighedspunkterne til *Trecento* og *Quattrocento* Firenze slående.

Bemærk derudover at 1300- og 1400-tallets meget følelige finanspolitiske skift lader sig aflæse såvel i samfundsøkonomien som i styreforandringen. Becker (1966: 12-13) lancerer ligefrem den tese, at det gennem *Il Monte* skabte bånd mellem den florentinske republik og dens borgere dannede baggrunden for såvel de tidlige humanisters virke som Machiavellis statstænkning. Det er under alle omstændigheder sigende, at samfundsordenen i datidens italienske bystater udviste langt større fællestræk med den Industrielle Revolutions moderne kapitalisme (og individualisme) end de feudale monarkiers kollektivism (Webber og Wildavsky, 1986: 204).

Den florentinske republikanisme udgør ligefrem en tidlig slægtning til den bureaukratiske konstitutionalisme, der i 1700-tallet havde spredt sig til andre dele af Vesteuropa. Casen Firenze bekræfter dermed en mere generel pointe i de seneste 1000 års europæiske historie: Beskatning og offentlig låntagning er borgernes mest virksomme våben i kampen imod undertrykkelse. Det er modydelsen for frihedsrettigheder og lovhåndhævelse, altså et led i en *quid pro quo* med magthaverne.

Et sidste punkt fortjener en kommentar. Nok fulgte Nord- og Mellemitalien, herunder Firenze, ikke Syditaliens færd imod kronisk underudvikling, men fra 1500 og fremefter sakkede området alligevel økonomisk og politisk bag efter Nordvesteuropa. Faktisk placerer Thomas Ertman 1700-tallets Toscana i typen patrimoniel absolutisme – dvs. i den polære modsætning til bureaukratisk konstitutionalisme. Hvad skete der med den florentinske mønsterbryder? Republikken gik ned med flaget i det 15. og 16. århundrede. Fra 1531 var der tale om et hertugdømme under huset Medici. Politisk var det slut med *il comune*, men så sent som under Cosimo I de' Medici (1537-1574) var det florentinske statsapparat kendt for sit forholdsvis effektive bureaukrati. I 1600- og 1700-tallet holdt patrimonialismen så sit indtog, og Firenze stagnerede ligeledes økonomisk.

Hvis vi igen fokuserer på finanspolitikken, er det interessant, at manglende skatteindtægter allerede i det 15. århundrede førte til et sammenbrud i *Il Monte*. Langt op i 1700-tallet var de nord- og mellemitalienske stater faktisk ude stand til at gennemføre en almindelig beskatning af borgerne. Et af problemerne var, at tidligere tiders immuniteter og privilegier hindrede en sådan finanspolitisk modernisering. I det florentinske tilfælde var resultatet, at det offentlige budget stort set ikke steg fra slutningen af det 16. århundrede til begyndelsen af det 18. århundrede (Pezzolo, 2003: 6-11). Bistået af Alexander Gerschenkrons (1962) betragtninger om „the advantages of backwardness“

danner dette baggrund for at opstille en hypotese i forlængelse af denne artikels analyse: Selve det forhold, at de norditalienske republikker, og i særdeleshed Firenze, førte an i middelalderens finanspolitiske revolution, kom til at virke som en hæmsko, da resten af Vesteuropa nogle århundreder senere udviklede nye teknikker og derved udvidede kontrakten mellem regenter og samfundets elite til at gælde befolkningen i sin helhed.

Noter

1. Jeg vil gerne takke David Gress for at have taget sig tid til at læse en tidlig version af dette manuskript igennem. Dernæst skal lyde en tak til deltagerne ved workshoppen „Historisk sociologi“, der blev afholdt i forbindelse med Nordisk Sociologikongres, 14.-17. august 2008 i Århus, samt til *Politicus* reviewer. De kritiske kommentarer til denne artikel har forhåbentligt mindsket fejl og fejllæsninger – de resterende er naturligvis mine egne.
2. Goldthwaite (1987: 23) opremser en række forfattere, der ligefrem sporer den moderne kapitalisme til denne periode, men han stiller sig selv skeptisk over for påstanden.
3. Lidt mere teknisk førte den europæiske befolkningsekspllosion mellem 1000 til 1300 til markante ændringer i næringsstrukturen, i særdeleshed i form af øget specialisering. Marginaljorde blev inddraget til dyrkning, hvilket gjorde ejendomsretten mere effektiv, hvilket tilskyndede handel på tværs af store afstande (jf. North og Thomas, 1973).
4. Se North og Thomas (1973) for den historiske sammenhæng mellem ejendomsret og økonomisk udvikling.
5. Jeg anvender i denne artikel begrebet „republikanisme“ som en samlebetegnelse for kombinationen af et semi-konstitutionelt politisk system og et semi-bureaukratisk statsapparat, jf. anden sektionens beskrivelse af Firences statsform. Hvad begrebet derudover betegner inden for politisk teori, har ikke relevans for den følgende empiriske analyse.
6. Analysen kan ved at udvide perioden til tiden før det florentinske finanspolitiske nybrud også anskues som det, Coppedge (1999: 472) betegner *et longitudinal case study*, dvs. et *most similar systems design* på tværs af tid. Pointen her er, at såvel virkningen – den florentinske republikanismes komme – som status på de to uafhængige finanspolitiske variable skifter over tid, mens stort set alt andet kan betragtes som konstanter.
7. Det kan forekomme problematisk, at de nord- og mellemitalienske *comuni* – herunder Firenze – aldrig udviklede de repræsentative institutioner, der er nævnt i den historiske gennemgang ovenfor. Men det skyldtes først og fremmest, at der ikke geografisk og organisatorisk var behov for sådanne (Meyers, 1975: 93). I stedet var bystaterne i stand til at bruge institutioner baseret på direkte demokrati, og disse „republikanske“ institutioner kan opfattes som fulgode erstatninger for de repræsentative i forhold til de opstillede finanspolitiske forventninger.
8. Betegnelsen „den mørke middelalder“ er som bekendt ved at gå af mode blandt historikerne (se fx Nordberg, 1987). Men min pointe her er blot, at højmiddelalderens nye velstand lader sig aflæse i de skriftlige vidnesbyrd. Det er ikke forkert at sige, at Vesteuropa efter år 1000 dukker frem af den tidlige middelalders tåger, hvad de nedskrevne kilder angår, jf. Gress (1998: 162).

9. Becker (1966) leverer – uden en særlig høj grad af metodologisk bevidsthed – de facto en sådan *process tracing*, og hans læsning af de historiske vidnesbyrd understøtter meget klart de teoretiske konklusioner i denne artikel.
10. En systematisk udført sammenligning vil i så fald – via en *most similar system design*-logik – kunne godtgøre, om forskellene i finanspolitikken også viser sig som afgørende ved en sådan sammenligning på tværs af rum.

Litteratur

- Becker, Marvin B (1966). „Economic Change and the Emerging Florentine Territorial State“, *Studies in the Renaissance*, Vol. 13, pp. 7-39.
- Becker, Marvin B (2002). *Florentine Essays*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Bendix, Rheinhard (1978). *Kings or People. Power and the Mandate to Rule*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Brewer, John (1989). *The Sinews of Power. War, Money and the English State. 1688-1783*, London, Boston, Sydney, Wellington: Unwin Hyman.
- Brucker, Gene Adam (1984). *Florence. The Golden Age 1138-1737*, New York: Abbeville Press.
- Burckhardt, Jacob (1987[1860]). *Renaissancens kultur i Italien*, Viby: Kimære.
- Coppedge, Michael (1999). „Thickening Thin Concepts and Theories“. *Comparative Politics*, Vol. 41, No. 4, pp. 465-476.
- Eckstein, Harry (1975). „Case Study and Theory in Political Science“, pp. 79-137 in Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby (eds.), *Strategies of Inquiry. Handbook of Political Science, Volume 7*, Mass.: Addison-Wesley.
- Epstein, Stephen R. (2002). „The Rise and Fall of Italian City-States“, pp. 277-294 in Mogens Herman Hansen (ed.), *A Comparative Study of Thirty City-state Cultures*, København: C.A. Reitzel.
- Ertman, Thomas (1997). *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerschenkron, Alexander (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective. A Book of Essays*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goldscheid, Rudolf (1958). „A Sociological Approach to Problems of Public Finance“, pp. 28-36 in Richard A. Musgrave and Alan T. Peacock (eds.), *Classics in the Theory of Public Finance*, Houndmills: Macmillan.
- Goldthwaite, Richard A. (1980). *The Building of Renaissance Florence. An Economic and Social History*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Goldthwaite, Richard A. (1987). „The Medici Bank and the World of Florentine Capitalism“, *Past and Present*, Vol. 114, pp. 3-31.
- Gress, David (1998). *From Plato to NATO. The Idea of the West and its Opponents*, London: The Free Press.
- Hintze, Otto (1975). *The Historical Essays of Otto Hintze*, New York: Oxford University Press.
- Levi, Margaret (1988). *Of Rule and Revenue*, London: University of California Press.
- Lijphart, Arend (1971). „Comparative Politics and the Comparative Method“, *American Political Science Review*, Vol. 65, No. 3, pp. 682-693.
- McNeill, William (1982). *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society Since A.D. 1000*, Chicago: The University of Chicago Press.

- Myers, A.R. (1975). *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, London: Thames and Hudson.
- Nordberg, Michael (1987). *Den dynamiske middelalder*, København: Per Kofod.
- North, Douglass C. and Robert Paul Thomas (1973). *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Norwich, John Julius (1967). *The Normans in the South. 1016-1130*, London: Longmans.
- Norwich, John Julius (1970). *The Kingdom in the Sun. 1130-1194*, London: Longmans.
- Pezzolo, Luciano (2003). *Fiscal System and Finance in Northern Italy in the Early Modern Age*. Nota di Lavoro 2003.09, <http://www.dse.unive.it/workpapers/0309.pdf> (24.09.08).
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Schumpeter, Joseph A. (1991). „The Crisis of the Tax State“, pp. 99-140 in Joseph A. Schumpeter, *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Takayama, Hiroshi (1993). *The Administration of the Norman Kingdom of Sicily*, Leiden: E.J. Brill.
- Tilly, Charles (1990). *Coercion, Capital, and European States AD 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell.
- Tilly, Charles (1998). „Where Do Rights Come From“, pp. 55-72 in Theda Skocpol (ed.), *Democracy, Revolution, and History*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Tilly, Charles (ed.) (1975). *The Formation of national States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press.
- Webber, Carolyn and Aaron Wildavsky (1986). *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*, New York: Simon and Schuster.
- Weber, Max (1981). *General Economic History*, New Brunswick & London: Transaction Books.
- Weber, Max (1997). *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*, Oslo: Gyldendal.

Gorm Harste

Fra statsræson til magtdelt retsstat – læreprocesser i europæisk statsdannelse

Retlig rationalisering var en del af statsdannelsesprocesser i det tidlige, moderne Europa og havde markante politiske og organisatoriske konsekvenser. Ledende historisk-sociologiske fremstillinger fremhæver korrekt, at militære processer har en evolutionær og ligefrem revolutionær karakter, men særlig den angelsaksiske tradition negligerer den komplekse funktionelle differentiering, som fandt sted mellem Richelieus *raison d'état* og magtdelingen knyttet til oplysningstidens retsstat (*Rechtsstaat*). Casestudier af retlige reformer i Frankrig og Preussen i oplysningstiden belyser læringsprocessers indflydelse på transitionen.

Krige og militær organisering anses som uomgængelige for analyser af statsdannelser. Den uden sammenligning mest udbredte definition på staten er da også Max Webers, der markerer militærets betydning: „Staten er det menneskelige fællesskab, som kan lykkes i at fordre monopole på legitim fysisk vold inden for et givet område“ (Weber, 1980: 822). Uden at gå ind i en mere omfattende udlægning af Webers teoridannelse kan det hævdes, at definitionen knytter sig til en instrumentel målrationalitet. Forudsætningen herfor er hos Weber, at værdier gøres subjektive, og at ikke-instrumentelle kollektive dynamikker spiller en mindre rolle. Kendere vil vide, at Weber i høj grad anså bureaukratisering og retsdannelse som affattede i forhold til instrumentelle rationaliseringsformer, mens deres legitimerende værdier derudover fortolkes som en subjektiv religiøs rationalisering. Ifølge den banebrydende retshistoriker Harold Berman (1983; 2003) underspiller Weber hermed den kollektive rationalisering af såvel religion som ret.

Allerede Émile Durkheim og den historiske sociolog *grand old man*, tyskeren Otto Hintze, som Weber hentede omfattende indsigter fra, havde blik for, at der også foregik andre typer mere politiske og retlige rationaliseringer. Hintze (1962) undersøgte blandt andet ständerforsamlingernes forskellige politiske former, hvilket nyligt har været taget op igen af Brian Downing (1992) og Thomas Ertman (1997). Nyere forskning peger imidlertid på, at der har været tale om meget mere omfattende rationaliseringsprocesser end eksempelvis Ertman peger på (Antoine, 2003: 563; Descimon og Guery, 2000; Cosandey og Descimon, 2002; Biloghi, 1998; Jouanna, 1989; Luhmann, 1980: 72-161; 1989: 65-148; 1997: 678-743). Med Carl Friedrichs (1968) klassiske konception kan man sige, at konstitutionaliseringen af demokrati ikke blot har været betinget af statsmagtens militære monopolisering, men også af magtdelingen af statsmagten samt af dens føderalisering.